

Kapya yaŋ atu ba Pol hatô hi Kolin Abô môn

Kêdônwaga abôyaŋ êmô Kolin ba enaŋ nena Pol miŋ aposel anôn ami. Lôk enaŋ nena Pol ma anyô abôyaŋ. Pol halaŋô abô takêŋ ba intu hatô kapya êntêk ek injik thô nena ŋê takêŋ iniŋ abô ma abôyaŋ. Ma hanaŋ haviŋ nena da takatu ba thêlô bôk enaŋ nena tem nênenem ma nênenem ni.

Pol hamô Masedonia ba hatô kapya êntêk hadêŋ 55 AD la.

¹ Ya Pol atu ba Wapômbêŋ lahaviŋ yambitak êtôm Yisu Kilisi anêŋ aposel yai lôk aiyaŋ Timoti ato kapya êntêk hadêŋ Wapômbêŋ anêŋ avômalô anêŋ Kolin lôk avômalô mathen takatu ba êmô plovins Akaia.

² Wapôm lôk labali êlêm anêŋ Kamik Wapômbêŋ lôk Anyô Bêŋ Yisu Kilisi.

Wapômbêŋ atu hêv alalô thêvô

³ *Nambô Wapômbêŋ. Yani ma alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anêŋ lambô ma lahiki anêŋ alaŋ ba hêv alalô thêvô lôk hêv alalô sa. ⁴⁻⁵ *Alalô athak apôm Kilisi anêŋ malaiŋ lomaloma ba hayô siŋ ba halelope. Ma doŋtom yani hathak hêv alalô thêvô aêŋ iyom. Aêŋ ba alalô apôm malaiŋ ma hêv alalô thêvô ek nanem avômalô takatu ba ewa malaiŋ thêvô esak thêvô atu ba bôk Wapômbêŋ hêv hadêŋ alalô. ⁶ Ma yêlô apôm malaiŋ ek môlô noja bulubiŋ lôk thêvô. Ma Kilisi hêv yêlô thêvô êŋ ek môlô noja aêŋ iyom. Aêŋ ba ôpôm malaiŋ hatôm yêlô êŋ ma thêvô êŋ

* 1:3: Lom 15:5 * 1:4-5: Sng 34:19

hadum ba tem numiņ lôklokwaņ lôk maliņyaô. ⁷ Môlô unim malaiņ hatôm yêlôaniņ ma yêlô aêv maleņiņ nena môlô tem numiņ lôklokwaņ ba noja thêvô êtôm intu yêlô awa.

⁸ *Aiyaņ thêlô, nodaņô! Yêlô bôk amô plovins Esia ma awa malaiņ lôk vovaņ bêņ aleba hamô yêlô lu ba malimmalim ba asoņ nena tem nama. ⁹ Avanôņ! Yêlô kapôlôņiņ hanaņ nena tem yêlô nama êtôm enaņ hathak anyô kambom hamiņ loņ idum abô. Malaiņ êņ hadum ba yêlô anaņ nena, “Wapômbêņ da iyom hatôm ma yêlô mi. Yani iyom intu hik ņê ņama liņ.” ¹⁰⁻¹¹ *Yani hêv yêlô vê hêk malaiņ takatu ba hadum ek injik yêlô vônô ma hawa yêlô hathak loņbô. Môlônim ku hêk ek noteņ mek ma yêlô aêv maleņiņ nena tem yani nêm yêlô bulubiņ. Avanôņ! Avômalô bêņ anôņ neteņ mek êndêņ Wapômbêņ ma tem nêm wapôm êndêņ yêlô. Ma tem avômalô bêņ anôņ nêgê lôk nenaņ leņiņmavi êndêņ Wapômbêņ.

Pol miņ hasau avômalô Kolin ami

¹²⁻¹⁴ *Yêlô miņ asopa auk pik ami. Mi. Wapômbêņ hêv wapôm ba intu yêlô lêk atitiņ yêlôaniņ ku ba ayê nena avaloņ Wapômbêņ anêņ auk ba anaņ abô anôņ ma miņ avôv môlônim auk ek yêlô aêv yêlôda liņ ami. Yêlô adum aêņ hadêņ avômalô lôkthô. Ma sêbôk atu ba amô haviņ môlô ma yêlô ayabiņ i dedaņ mavi ek nandum aêņ iyom. Ma abô takatu ba bôk yêlô ato hadêņ môlô êņ ma yêlôaniņ auk anôņ ba môlô lêk osam ba oyala yôv. Aêņ ba yêlô ayê yêlôaniņ ku nena mavi. Ma lêk môlô oyala yêlôaniņ auk dokte. Yakô vêmam ka tem môlô noyala yêlôaniņ auk lôkthô ma tem alalô napesaņ abô imbiņ i. Ma waklavôņ

* 1:8: Ap 19:23; 1Ko 15:32 * 1:10-11: 2Ti 4:18 * 1:12-14: 2Ko 5:12; Plp 2:16

Anyô Bêñ Yisu anêñ endelêm ma tem môlô nobam yêlô êtôm atu ba tem yêlô nabam môlô aêñ iyom.

¹⁵⁻¹⁶*Ma yahayala nena môlônim auk ma hatôm yenañ. Ba intu yalenhaviñ yasôk ek môlô vêm ka yana plovins Masedonia ma yambôalêm esak loñbô ek môlô nônem ya sa ek nôpôpêk nômkama ek yana Judia. Ba intu yalenhaviñ yasôk ek môlô bôlôn ju ma yanêm yalenmavi bôlôn ju êndêñ môlô. ¹⁷Ma donjom yahik yenañ auk lilij. Ba lêk môlô onañ nena ya anyô auk pik ba yahasau môlô ba miñ yahathôk ami. Ba môlô onañ nena ya hathak yahanañ abô luvi nena “avanôn” lo “mi”, aêñ e?

¹⁸Wapômbên hathak hanañ abô avanôn iyom. Ba intu yêlôaniñ abô takatu ba anañ ma avanôn aêñ iyom ba miñ anañ abô takên lôk leñ luvi ami. ¹⁹*Yisu Kilisi ma Wapômbên nakaduñ ôpatu ba ya lôk Silas ma Timoti anañ anêñ abô bêñ hadêñ môlô ba Wapômbên hanañ abôla hathak yani ma miñ hasau ami. Mi! Yisu Kilisi ma Wapômbên anêñ “avanôn!” ²⁰*Wapômbên habutiñ abô lomaloma ba hanañ, “Avanôn! Yisu Kilisi tem injik yenañ abô sapên thô.” Ba intu alalô aêvhaviñ Kilisi ba anañ nena “avanôn” ek Wapômbên enja athên lôkmanjiñ. ²¹Ma Wapômbên da hanañ nena alalô ma Kilisi anêñ avômalô ba habi bañ hayô hêk yani lôk alalô aêñ iyom ek embatho alalô loñ ek nambitak anêñ avômalô. ²²*Ma hakak sêk hayô hêk alalô ek injik thô nena alalô ma anêñ avômalô ma hatak anêñ dahô halôk alalô kapôlônjiñ ek nayala nena anêñ abô tem injik anôn.

²³⁻²⁴*Yêlô miñ anyô bêñ ek nasañ môlô ba nanañ nena, “Nônemimbiñ.” Mi! Môlôda bôk ôêvhaviñ ba umiñ lôklokwañ yôv. Ba intu alalô nê lôk iviyañ ek nandum ku

* 1:15-16: 1Ko 16:5-6 * 1:19: Ap 18:5 * 1:20: ALK 3:14 * 1:22: 2Ko 5:5; Ep 1:13-14 * 1:23-24: 1Pi 5:3

imbiŋ i ma nanêm leŋiŋmavi ni ba êlêm. Aêŋ ba yahamiŋ Wapômbêŋ ma ba yahananŋ abô êntêk. Yakô yasôk Kolin ma tem yanêm malaiŋ êndêŋ môlô ba intu miŋ yahathôk ami.

2

¹ *Ba yenaŋ auk thektheke nena tem miŋ yasôk lôk malaiŋ bôlônŋ te imbiŋ ami. ² Yahêv malaiŋ hadêŋ môlô ma opalê te tem indum yalenŋmavi? Môlô takatu ba yahêv malaiŋ e? Yakô mi. ³ Môlô ma avômalô takatu ba othak udum yalenŋmavi. Aêŋ ba bôk yahato kapya ek alalô miŋ naja malaiŋ ami. Yenaŋ auk ma thektheke nena alalô lôkthô lêk athak dorŋtom lôk leŋiŋmavi iyom. ⁴ *Yalenŋmalaiŋ lôk yalenŋ hik ya ma yahalaŋ ma bôk yahato kapya bôsêbôk lôk yamaleŋ thôk. Miŋ yahato kapya êŋ ek nêm môlô malaiŋ ami. Mi. Yahato ek injik thô nena yalenŋhaviŋ môlô bêŋ anônŋ.

Nodate kapôlômim ek nê idum kambom

⁵ Malaiŋ takatu ba ôpatu hêv hadêŋ ya Pol ma hatôm hêv malaiŋ êŋ hadêŋ alalô lôkthô. Betha ya iyom mena alalô lôkthô la. ⁶ Malaiŋ takatu ba bôk avômalô êvhaviŋ êv hadêŋ yani ma hatôm. ⁷ Ma ôpatu ba kapô malaiŋ kambom ma nodate kapôlômim ek yani ma noja yani itup siŋ ek miŋ la injiki ami. ⁸ Ba intu yahananŋ lôklokwaŋ nena môlô nopesaŋ abô ba lemimmavi esak yani. ⁹ Bôk yahato hathak malaiŋ takatu ek injik môlô thô ek yanŋgê nena môlô ôtôm avômalô osopa abô mena mi e? ¹⁰ Injo. Betha ôpêŋ hadum kambom ami la. Ba intu nodate kapôlômim ek ôpêŋ ek yandate yenaŋ aêŋ iyom. Yahamiŋ Kilisi ma, ma tem ênjê nena lêk yahalate yakapôlônŋ ek yani ek

* 2:1: 1Ko 4:21 * 2:4: Ap 20:31

yanê môm sa ¹¹* ek alalô miñ natak sawa bute ênjêk ek Sadañ esau alalô ami. Alalô ayala anêñ auk êñ.

Aposel ma tabô lukmuk anêñ ñê ku

¹²* Anyô Bêñ da hadum ba yaha Tloas ek yanaj anêñ Abô Mavi atu ba hathak Kilisi bêñ. ¹³* Ma donjom miñ yahapôm Titi ami denaj ba yakapôlôn malainj ba yahanaj yansinj ma yaha plovins Masedonia.

¹⁴ Aêñ ba nanê m leñjñmavi êndêñ Wapômbêñ. Yani lovak ba halom alalô takatu ba Yisu Kilisi anêñ avômalo ba aloyeñ lôk leñjñmavi. Wapômbêñ hadum ku hamô alalô kapôlônij ba intu avômalo tem neja anêñ auk êtôm nômla ôv mavi embeñ luvuluvu. ¹⁵ Alalô ma Kilisi anêñ da atu ba ôv mavi ba êv hadêñ Wapômbêñ ba avômalo lôkthô ilijñ ôv êñ. Avômalo takatu ba ewa bulubijñ lôk takatu ba i loñ nimbujñ i. ¹⁶* Avômalo vi ilijñ alalô hatôm nô m ôvpalê takatu ba hadum ek ema ba havôv thêlô i ek nema. Ma vi ilijñ alalô hatôm nô m ôv lôkmala takatu ba havôv i ek nê m lôkmala. Aêñ ba anyôla miñ lôkmangijñ anôñ ek indum Wapômbêñ anêñ ku ami. ¹⁷ Avômalo doho ilujñ Wapômbêñ anêñ abô ek neja valuselej. Yêlô ma Kilisi anêñ avômalo takatu ba Wapômbêñ hêv ba aminj thohavloma. Aêñ ba anaj abô te ma avanônj iyom.

3

¹* Mômlo osoñ nena yêlô aêv i lijñ e? Mi. Yêlô miñ anaj hadêñ mômlo nena noto kapyã lôk abô mavi ek avômalo vi neja yêlô thô ami. Mi. Avômalo vi idum aêñ. Ma yêlô ma mi. ²* Mômlo da intu yêlôaniñ kapyã atu eto hêk yêlô kapôlônijñ. Ba avômalo lôkthô esam ba eyala. ³* Mômlo uik

* 2:11: Luk 22:31 * 2:12: Ap 14:27; 1Ko 16:9 * 2:13: Ap 20:1 * 2:16:
Luk 2:34; 2Ko 3:5-6 * 3:1: Ap 18:27; 2Ko 5:12 * 3:2: 1Ko 9:2 * 3:3:
Kis 24:12; Jer 31:33; Ese 36:26-27

thô nena môlô ma kapyâ halêm anêḡ Yisu. Ba yêlôaniḡ ku anêḡ anôḡ ma miḡ eto hathak kêlêpê ami ma hathak Wapômbêḡ lôkmala anêḡ Lovak Matherḡ. Miḡ eto hathak valu petap ami ma halôk anyô kapôlôḡ.

⁴ Yêlô ma Kilisi anêḡ avômalô takatu ba amiḡ Wapômbêḡ ma. Aêḡ ba intu alalô ayala avanôḡ biḡ nena abô takêḡ ma avanôḡ iyom. ⁵ Yêlô da ma lôkmaḡḡiḡ ba hatôm nanaḡ, “Yêlô hatôm.” e? Mi. Wapômbêḡ da hadum ba ku takatu ba yêlô adum ma habitak mavi. ⁶ *Tabô bô takatu ba eto hathak hik avômalô vônô. Ma doḡtom Lovak Matherḡ hêv lôkmala. Wapômbêḡ hadum yêlô abitak lôklokwaḡ ek nandum tabô lukmuk anêḡ ku atu ba miḡ eto ami. Mi. Lovak Matherḡ da hayabiḡ.

Tabô lukmuk anêḡ lôkmaḡḡiḡ

⁷ *Tabô bô ma edabêḡ valu ba eto hathak. Ma deda bêḡ habi hayô hêk Mose ba habi avômalô Israêl maleḡḡiḡ loḡ ba miḡ hatôm nêḡê Mose thohavloma ami. Vêm ma deda hale hi yaôna ma doḡtom thêlô miḡ hatôm nêḡê ami denaḡ. Odaḡô! Tabô halêm lôk deda bêḡ ma doḡtom anêḡ ku ma havôv ḡama halêm haviḡ. ⁸ Ma Lovak Matherḡ anêḡ ku hamôḡ lôk anêḡ deda ma lôkmaḡḡiḡ anôḡ ek tabô bô anêḡ. ⁹ *Odaḡô! Tabô bô anêḡ ku ma halêm lôk deda. Ma doḡtom avômalô miḡ esopa ami ba intu Wapômbêḡ hanaḡ, “Môlô noma.” Ma tabô lukmuk anêḡ ku ma hapesaḡ loḡôndê ek indum avômalô nimbitak thêthôḡ. Ba intu anêḡ deda ma mabuḡ anôḡ hamôḡ ek tabô bô anêḡ. ¹⁰ Deda haveḡ yam hamôḡ ek yaḡ bô ba deda bô lêk hi ba mi. ¹¹ Ma yaḡ halêm lôk deda ma doḡtom lêk hale hi mabô. Ma yaḡ ma tem ida imbi deda wak nômbêḡ intu. Ba intu anêḡ deda ma lôkmaḡḡiḡ anôḡ ek yaḡ.

* 3:6 Jer 31:31; Jon 6:63; 1Ko 11:25 * 3:7 Kis 34:29 * 3:9 Lo 27:26;
Lom 1:17

¹² Aên ba yêlô aêv maleñij hadêñ tabô lukmuk. Ba intu miñ akô ami ma anañ Wapômbên anên abô bêñ. ¹³ *Yêlô miñ avuliv maleñij siñ hatôm Mose ami. Deda thohavloma hale hi yaôna ma doñtom yani havuliv ma siñ ba miñ hatôm avômalô Isael nêgê ami. ¹⁴ Thêlô esam balabuñ tabô takên ma doñtom iniñ auk thektheke hatôm ivuliv i siñ ba intu miñ eyala abô takên ami aleba lêk êntêk. Anyôla miñ hatôm nêv sôp êñ vê êñjêk anên auk ek eyala abô takên ami. Mi. Kilisi iyom. ¹⁵ Avanôn! Lêk êntêk ñê bêñbên esam Mose anên balabuñ ma doñtom sôp êñ havuliv kapôlônij siñ denañ. ¹⁶ *Ma anyôla hale i liliñ ba hasopa Anyô Bêñ êñ ma hatôm hêv sôp êñ vê. ¹⁷ *Anyô Bêñ ma hatôm Lovak Matheñ. Ma loñ atu ba Lovak Matheñ haveñ, êñ ma hatôm hapole alalôaniñ yak vê. ¹⁸ Alalô maleñij ma miñ avuliv siñ ami ba lêk ayê Anyô Bêñ anên deda lôkmañij hatôm alalô ayê thonaniñ lo maleñij halôk liyali. Yanida intu Lovak Matheñ êñ ba hêv deda lôkmañij anôn halêm ba halêm aleba abitak yañda hatôm yanida. Alalô ma hatôm liyali ba ik deda êñ thô ek avômalô vi nêgê.

4

Aposel ma êtôm uy anôn

¹ Ma Wapômbên lahiki hathak yêlô ba hêv ku êntêk hadên yêlô. Ba intu yêlô namiñ lôklokwañ ma miñ natak ami. ² *Yêlô avôliñ dômiñ ek nôv mama takatu ba hêk loñ kapô ba miñ avuñ abô ba asau avômalô lôk aluviñ Wapômbên anên abô ami. Wapômbên hayê yêlô. Aên ba yêlô ik abô avanôn thô ma avômalô ititiñ yêlôaniñ ku ba eyala nena yêlô adum thêthôn. ³⁻⁴ *Ma doñtom anyô bêñ

* 3:13: Kis 34:33 * 3:16: Kis 34:34 * 3:17: Jon 8:36; Lom 8:2 * 4:2:
2Ko 2:17; 1Te 2:5 * 4:3-4: Ep 2:2; Kol 1:15; Hib 1:3

bôlônj êntêk Sadarj bôk havuliv avômalô maleŋij siŋ ba miŋ êvhaviŋ ami. Ba intu yêlôaniŋ Abô Mavi hêk loŋ kapô ma avômalô takêŋ lêk idum ek nema ba miŋ hatôm nêgê Abô Mavi anêŋ deda atu ba enaŋ hathak anyô lôkmaŋij Yisu Kilisi ami. Yanida ma Wapômbêŋ. ⁵ Yêlô anaŋ bêŋ nena Yisu Kilisi ma Anyô Bêŋ. Ma yêlôda atôm môlônim ŋê ku ek nandum Yisu anêŋ ku. Ma yêlô miŋ aêv yêlôda liŋ ami. ⁶ *Wapômbêŋ bôk hanaŋ, “Deda tem imbi êyô ênjêk momaŋiniŋ ba imbitak deda”. *Môŋ Anôŋ 1:3*
Ba Wapômbêŋ êŋ iyom intu habi deda êŋ halôk alalô kapôlônij ek nagê Kilisi thohavloma. Êŋ ma hatôm alalô ayê Wapômbêŋ lôkmaŋij aêŋ iyom.

⁷ *Ma deda lôk Abô Mavi êŋ ma hatôm payeŋ atu ba halôk uŋ anôŋ kapô ek injik thô nena anêŋ lôklokwaŋ lôkmaŋij ma Wapômbêŋ anêŋ ma miŋ halêm anêŋ alalô ami. ⁸ *Vovaŋ lomaloma hapôm yêlô ma doŋtom miŋ hakapiŋ yêlô loŋ ami. Hadum ek injik yêlô sesoŋ aleba nanaŋ aisê. Ma doŋtom miŋ hadum yêlô popabuk ami. ⁹ Maleŋ thêlêv hathak yêlô ma doŋtom ayala nena Anyô Bêŋ miŋ hatak yêlô ami. Êpêŋ yêlô ba ama yak ma doŋtom miŋ ama ami. ¹⁰⁻¹¹ *Wak nômbêŋ intu yêlô takatu ba asopa Yisu ba amô lôkmala ma avômalô idum ek nijik yêlô vônô êŋ ma hatôm ik Yisu anêŋ lôkmala atu ba hamô yêlôaniŋ kupik pik thô. Aêŋ ba Yisu anêŋ ŋama lêk hamô yêlô leŋviŋkupik kapô ek injik Yisu anêŋ ŋama lôk lôkmala thô. Luvi êntêk lêk hamô. ¹² Aêŋ ba ŋama hadum ku hamô yêlô ma doŋtom lôkmala hadum ku hamô môlô.

¹³ Bôk eto hêk Wapômbêŋ anêŋ kapyã nena,
“Yahêvhaviŋ ba intu yahanarj.” *Kapyã Yey 116:10*

* 4:6: Ais 9:2; 2Ko 3:18 * 4:7: 2Ko 5:1 * 4:8: 2Ko 1:8; 7:5 * 4:10-11:
1Ko 15:31; Lom 8:36

Ma yêlô aêvhaviņ aêņ iyom. Ba intu yêlô anarj Anyô Bêņ anêņ abô mavi. ¹⁴*Ma yêlô ayala nena ôpatu ba hik Anyô Bêņ Yisu liņ hêk ŋama ma tem indum aêņ êndêņ yêlô ba endom alalô lôkthô ba ana namô imbiņ Yisu. Aêņ ba intu yêlô anarj Wapômbêņ anêņ abô bêņ. ¹⁵Yahawa malaiņ takêntêk ek nê mômô sa ek Wapômbêņ imbi anêņ wapôm sam êndêņ avômâlô bêņ anôņ endeba leņiņmavi indumbak ni ba ni ek nebam anêņ athêņ lôkmaņgiņ esak leņ.

¹⁶*Aêņ ba miņ hadum yêlô apôlik ba atak ku takêņ ami. Mi. Alalô leņviņkupik lêk hapalê ma doņtom dahôlôņiņ halumbak ba habitak lukmuk hi ba hi. ¹⁷*Ma alalôaniņ malaiņ ma vumvum ba hamô vauna. Ma doņtom tem injik anêņ anôņ lôkmaņgiņ atu ba êmô êtôm wak nômbêņ intu sapêņ ba êmô vuliņ ek nômkama lôkthô. ¹⁸*Ma nô m takatu ba hôyê ma tem nê m yak ba ni. Ma nô m takatu ba miņ hôyê ami ma tem êmô êtôm wak nômbêņ intu sapêņ. Ba intu miņ maleņiņkilik hathak nô m takatu ba ayê iyom ami. Mi. Alalô athak atitiņ nô m takatu ba miņ hatôm nagê ami.

5

Leņviņkupik lukmuk

¹*Alalôaniņ leņviņkupik ma hatôm unyak kudum. Ma ayala nena ibuliņ unyak êņ ma tem naja leņviņkupik yaņ atu ba hatôm unyak anôņ atu ba Wapômbêņ hapesaņ ba hamô malak leņ ba tem êmô êtôm wak nômbêņ intu sapêņ. Unyak êņ ma miņ ŋê pik epesaņ hathak baherņiņ ami. ²*Ma alalô alaņ ba adum ek naņgik leņviņkupik malak leņ atu êtôm kwêv ba aêv lêlê ³ ek imbi êyô

* 4:14: 1Ko 6:14 * 4:16: Ep 3:16 * 4:17: Lom 8:17-18 * 4:18: Kol 1:16
 * 5:1: 2Ko 4:7 * 5:2: Lom 8:23

alalô vov ek miŋ namberŋ kôlôlôn ami. ⁴ Alalô amô pik hatôm avômalô leŋ popam ba intu alaŋ lôk leŋiŋmalaiŋ ek naja kupik malak leŋ ek lôkmala êtôkwêŋ kupik pik. ⁵ Wapômbêŋ hapesaŋ alalô ek nambitak aêŋ ma hatak anêŋ dahô halôk alalô kapôlônŋiŋ ek nayala nena anêŋ abô ma tem injik anônŋ.

⁶⁻⁷* Aêvhaviŋ hayabiŋ alalô. Ma miŋ aêv alalôaniŋ auk ek nôm atu ba ayê hathak maleŋdaluk ami. Aêŋ ba alalô ayala avanônŋ nena alalô amô lôk kupik pik ba intu miŋ amô haviŋ Anyô Bêŋ ami. ⁸* Avanônŋ! Alalô ayala auk êŋ ba apôviŋ ek natak kupik êntêk ba ana namô imbiŋ Anyô Bêŋ. ⁹⁻¹⁰* Ma alalô lôkthô tem namiŋ Kilisi ma ek nandum abô esak malêla takatu ba adum mavi mena kambom ek alalô tomtom naja alalôaniŋ vuli. Ba intu amô pik mena amô haviŋ Anyô Bêŋ ma nanêm i videdauŋ ek nandum yani lamavi.

Avômalô kapôlônŋiŋ esak doŋtom imbiŋ Wapômbêŋ

¹¹ Yêlô ayala nena amô Anyô Bêŋ vibiŋ ba tem nandum abô. Aêŋ ba yêlô alôk avômalô leŋiŋ ek nesopa yani. Wapômbêŋ hayala yêlôaniŋ kapôlônŋiŋ. Ma yahêvhaviŋ nena môlô kapôlômim hayala yêlô aêŋ iyom. ¹² Yêlô adum ek môlô nobam am esak yêlôaniŋ ku lôk nonaŋ bêŋ êndêŋ avômalô takatu ba êv thêlôda liŋ hathak nômkama viyaiŋ ma leŋiŋpaliŋ nômkama kapôlônŋiŋ. Ma miŋ yêlô aêv yêlôda liŋ ami. ¹³ Ma avômalô doho enaŋ nena yêlô adum molo. Yôv lôk. Hêk Wapômbêŋ da. Ma vi enaŋ nena yêlô awa auk mavi. Yôv lôk. Êŋ ma hêv môlô sa. ¹⁴ Alalô ayala nena anyô te iyom intu bôk hama ek hêv avômalô lôkthô sa ba intu lôkthô bôk ema yôv. Aêŋ ba Kilisi anêŋ lahaviŋ hayabiŋ alalô. ¹⁵* Avanônŋ! Yani hama ek avômalô lôkthô.

* 5:6-7: Hib 11:13-16 * 5:8: Plp 1:23 * 5:9-10: Kol 1:10; 1Te 4:1; Sav 12:14 * 5:15: Lom 14:7-8

Ba alalô ñê lôkmala takatu ba asopa yani nasônj alalôda paliñ ma lemiñimbi ôpatu ba bôk hama ba haviyô hathak loñbô ek hêv alalô sa.

¹⁶ Aêñ ba miñ alalô nabalonj avômalô esak auk pik ami. Sêbôk ma adum aêñ hathak Kilisi. Ma donjom lêk ayala yani thêthônj. ¹⁷ *Aêñ ba anyôla haveñ haviñ Kilisi êñ ma ku lukmuk lêk hayô ma nômkama bô lôkthô lêk hale ba hi ma nômkama lukmuk lêk habitak hayô ba halêm. ¹⁸ *Ma Wapômbênj hadum nôm takênj lôkthô. Yani hêv Kilisi ek embak tabô. Ma hêv ku hadênj yêlô ek nanêm avômalô sa ek neyala ku êñ. ¹⁹ *Ku êñ ma aêntêk. Wapômbênj hêv Kilisi hatôm tabô ek yani lapaliñ alalôaniñ kambom ek alalô namô labali mavi imbiñ yani. Ma hêv ku ek nanañ abô êñ êndênj avômalô. ²⁰ Yêlô ma Kilisi anênj ñê ku. Ba intu alañ ba awa Wapômbênj abôlêk lôk alôk môlô lemim hathak Kilisi anênj athênj nena môlô nôlêm noja Wapômbênj anênj tabô. ²¹ *Kilisi ma kambom mi. Ma donjom Wapômbênj hêv alalô sa ba hêv alalôaniñ kambom hayô hamô yani hatôm vuli ek nambitak thêthônj êñjêk Wapômbênj ma esak Kilisi anênj ku êñ.

6

¹⁻² Yêlô lôk Wapômbênj adum ku haviñ i. Yani hanañ, “Bôk yahatak wak te yôv ek yanêm môlô sa.

Ba môlô olañ ma yahalañô

ba yahêv môlô bulubiñ yôv.”

Aisaia 49:8

Môlô bôk owa Wapômbênj anênj wapôm yôv. Ba intu yêlô asonj môlô lokwañ, “Lêk êntêk hêv môlô sa. Lêk êntêk hêv môlô bulubiñ.”

Ba intu miñ nundum ku êñ imbitak êtôm nôm oyañ ami.

* 5:17: Lom 8:1; Gal 6:15

* 5:18: Lom 5:10

* 5:19: Lom 3:23-25

* 5:21: Hib 4:15

Aposel ewa malaij bêj hathak iniñ ku

³ Yêlô adô ek anyôla enañ abôma esak Wapômbêñ anêñ ku. Ba intu adum ku êñ ek miñ nambuliñ avômalô iniñ auk ami. ⁴⁻⁵* Yêlô ma Wapômbêñ anêñ ñê ku. Ba intu yêlô awa iniñ ku mavi takatu sa hadêñ môlô. Yêlô awa vovañ lôk malaiñ hathak ku êntêk ba hakakô yêlô kambom. Epetav yêlô lôk etak yêlô halôk koladônñ ma êkôki hathak abô. Yêlô adum ku lôk vovanik bêñ ba aêv lêlê lôk nôm mi ba ama kisi. Malaiñ nômbêñ êntêk hapôm yêlô ma doñtom amiñ lôklokwañ. ⁶* Lovak Matheñ hamô haviñ yêlô ba ayala Wapômbêñ anêñ auk ba kapôlônññ ida hêk mabuñ ma yêlô ñê maliñyaô lôk yôhok ma wapôm. Ma yêlô leññhaviñ avômalô ba miñ asau thêlô ami. ⁷ Yêlô anañ abô avanônñ iyom haviñ Wapômbêñ anêñ lôklokwañ lôk avaloñ anêñ thêthônñ hatôm nômkama vovak hamô baheñ luvi. ⁸ Avômalô vi ebam yêlô ma vi etatale yêlô. Doho enañ abô mavi hathak yêlô ma doho enañ abôma. Yêlô ñê abô anônñ iyom ma doñtom avômalô vi elam yêlô nena ñê abôyañ. ⁹* Avômalô pik êthônñ yêlô paliñ ma doñtom Wapômbêñ hayala yêlô. Yêlô adum ek nama ma doñtom nôñgô, lêk amô lôkmala. Ik yêlô kambom ma doñtom miñ ama ami. ¹⁰ Leññmalaiñ ma doñtom leññmavi wak nômbêñ intu. Yêlô ma ñê nômkama mi ma doñtom adum ba avômalô bêñ anônñ ibitak ñê lôk nômkama bêñ. Yêlô nômkama mi ma doñtom nômkama sapêñ ma yêlôaniñ.

¹¹ O yenañ avômalô Kolin! Yêlô anañ abô lôkthô hi yañ ek môlô ma yêlô kapôlônññ hik i ek môlô nôlêm. ¹² Yêlô miñ avasiñ kapôlônññ ek môlô ami. Mi. Môlô da. ¹³* Aêñ ba yahanañ hadêñ môlô hatôm lambô hanañ hathak nakaduñ. Malêla takatu ba yêlô adum hathak môlô

* 6:4-5: 2Ko 11:23-27 * 6:6: 1Ti 4:12 * 6:9: 2Ko 4:10 * 6:13: 1Ko 4:14

ma nundum aêḡ iyom lôk nodate kapôlômim ek yêlô.

ḡê daluk lôk ḡê êvhaviḡ miḡ nesak doḡtom ami

¹⁴* Môlô miḡ nômô imbiḡ ḡê daluk ami. Thêthônḡ lôk lokbarḡ hatôm doḡtom e? Deda lo momaḡiniḡ hatôm doḡtom e? ¹⁵Sadaḡ Belial lo Kilisi hatôm leḡniḡmavi imbiḡ i e? Mena ḡê êvhaviḡ lo ḡê daluk hatôm nesak doḡtom e?

¹⁶* Ma Wapômbêḡ anêḡ unyak mathêḡ lôk ḡḡôkba hatôm nêômô imbiḡ i e? Milôk. Alalô ma Wapômbêḡ lôkmala anêḡ unyak mathêḡ hatôm anêḡ abô hanaḡ,

“Tem yamô lôk yambeḡ imbiḡ i

ma ya tem êtôm thêlônḡ Wapômbêḡ

ma thêlô tem nimbitak yenaḡ avômalô.

Wok Plis 26:12

¹⁷* Aêḡ ba notak avômalô takêḡ ma nômô daim.

Ma miḡ nobaloḡ lelaik takêḡ ami ek batu yanja môlô thô.

Aisaia 52:11; Esekiel 20:34,41

Ya Anyô Bêḡ yahananaḡ aêḡ.

¹⁸* Ya tem yambitak môlônim lemambô

ma môlô tem numbitak êtôm yenaḡ okna lo avena. ²

Samuel 7:8, 14

Ya Anyô Bêḡ Lôklokwaḡ yahananaḡ aêḡ.”

7

¹ Aiyaḡ thêlô, Wapômbêḡ bôk habutiḡ abô haviḡ alalô ba amô yani vibḡ. Ba intu natip ek nôm takatu ba hadum alalô leḡviḡkupik lôk dahôlônḡ ḡabitak lelaik ek nayô unḡlôv ba nambitak mabuḡ lôk mathêḡ anônḡ.

Avômalô Kolin ele kapôlônḡ liliḡ ba Pol lamavi

² Nodate kapôlômim ek yêlô. Yêlô miḡ adum kambom lôk abuliḡ anyôla lôk asau i ami. ³ Miḡ yahananaḡ abô êḡ ek yasaḡ môlô ami. Mi. Bôk yahananaḡ nena môlô ma

* 6:14: Ep 5:11 * 6:16: 1Ko 3:16 * 6:17: ALK 18:4 * 6:18: Jer 31:9

yenaŋ avômalô môlô. Ba intu môlô ômô ma yahamô. Môlô oma ma yahama aêŋ iyom. ⁴Yahayala avanôŋ nena môlô avômalô mavi ba yahabam môlô. Alalôaniŋ malaiŋ lomaloma hamô ma doŋtom yaleŋmavi hamô yakapôlôŋ siŋ aleba yaleŋ halôk biŋ.

⁵*Yêlô ayô Masedonia ma malaiŋ lomaloma hapôm yêlô aleba hik yêlô sesoŋ. Ibuliŋ yêlô lôbôlôŋ lôk ik vovak hadêŋ yêlô ma yêlô leŋiŋhiki hathak malaiŋ lomaloma vi haviŋ. ⁶Ma doŋtom Wapômbêŋ atu ba hêv avômalô leŋiŋmalaiŋ thêvô, hêv Titi ba hayô. ⁷Yani hanaŋ hadêŋ ya nena môlô lemhikam bêŋ anôŋ hathak malaiŋ lomaloma ba môlô vovaŋ ek alalô napesaŋ malaiŋ takêŋ imbiŋ i. Titi halaŋô môlônim abô êŋ ma hêv yani thêvô. Ba intu Wapômbêŋ hêv yani hayô ek ya ba hêv ya thêvô aêŋ iyom ba yaleŋmavi anêŋ dôêŋ.

⁸*Bôk yahato kapya ba hêv malaiŋ hadêŋ môlô. Ma doŋtom yada ma malaiŋ mi. Alikaknena. Yahêv malaiŋ atu ba hamô vauna ma yaleŋmalaiŋ aêŋ iyom. ⁹Ma doŋtom lêk yaleŋmavi anôŋ. Ma yenaŋ kapya hêv malaiŋ hadêŋ môlô ba intu hadum yaleŋmavi e? Mi. Wapômbêŋ intu hadum ba hêv malaiŋ takêŋ hadêŋ môlô ba intu ole kapôlômim liliŋ. Aêŋ ba abô takatu ba yêlô anaŋ miŋ habuliŋ môlô ami. Ba intu hadum yaleŋmavi. ¹⁰*Wapômbêŋ hêv malaiŋ hadêŋ avômalô ek nede kapôlôŋiŋ liliŋ ek neja bulubiŋ. Êŋ ma miŋ malaiŋ bêŋ ami. Ma doŋtom malaiŋ pik hathak hadum anêŋ ku nena hik avômalô vônô. ¹¹Odaŋô! Môlônim malaiŋ halêm anêŋ Wapômbêŋ ba hik môlô thô nena môlô vovaŋ ek notak auk kambom lôk udum ek uŋgwik môlôda thô nena môlô ma kambom mi. Môlô lemimmaniŋ lôk ôkô ma vovaŋ ek ôŋgô ya ek napesaŋ malaiŋ êŋ ek nanêm malaiŋ êndêŋ ôpatu ba

* 7:5: 2Ko 2:13 * 7:8: 2Ko 2:4 * 7:10: Mat 27:3-5; Hib 12:16-17

hadum kambom êḡ. Avanôḡ! Mólô udum aêḡ ba intu hik thô nena mólô kambom mi. ¹² Aêḡ ba kapyra atu ba bôk yahato ma miḡ yahato ek imbuliḡ ôpatu ba hamiḡ yenaḡ ku loḡ siḡ lôk nêḡ yada liḡ ami. Mi. Yahato ek mólô numiḡ Wapômbêḡ ma ek injik mólôda thô nena mólô lemimhaviḡ yêlô bêḡ anôḡ. ¹³ Ma nôḡ takêḡ hadum ba havatho yêlô kapôlôḡiḡ loḡ.

Ba mólô ôêḡ Titi thêḡvô ba yani lamavi bêḡ anôḡ ba intu yêlô leḡiḡmavi bêḡ anôḡ aêḡ iyom. ¹⁴ Yahabam mólô ba yahanaḡ hadêḡ yani nena mólô ma avômalô mavi. Ba lêk udum mavi ba miḡ ôêḡ mama hadêḡ ya ami. Mi. Abô nômbêḡ atu ba yêlô anaḡ hadêḡ mólô, êḡ ma avanôḡ ba yêlôdaniḡ abô mavi atu ba anaḡ hathak mólô hadêḡ Titi, ma abô êḡ hik anôḡ mavi aêḡ iyom. ¹⁵ Mólô ôkô ba olowaliḡ ma owa yani thô lôk olaḡô anêḡ abô. Hayê aêḡ ba lahaviḡ mólô bêḡ anôḡ. ¹⁶ Lêk yahayala avanôḡ nena mólô ma avômalô mavi ba intu yaleḡmavi anôḡ.

8

Numbitak avômalô wapôm

¹*Aiyaḡ thêlô, yêlô leḡiḡhaviḡ mólô noyala wapôm atu ba Wapômbêḡ hêḡ hadêḡ avômalô êḡhaviḡ takatu ba êḡmô plovins Masedonia. ² Thêlô ewa malaiḡ bêḡ anôḡ ba êḡ i sêkêya. Ma doḡtom leḡiḡmavi bêḡ anôḡ ba hayô siḡ ba halelope ma iniḡ malaiḡ êḡ i sêkêya anêḡ anôḡ ma wapôm ba êḡ bêḡ anôḡ hatôm da. ³ Yahanaḡ avanôḡ biḡ nena êḡ iniḡ nôḡkama aleba miḡ hatôm ami. Êḡ ma thêlô êḡ doho haviḡ. Thêlôda iniḡ auk ma miḡ anyôla hanaḡ hadêḡ i ami. ⁴ Thêlô elaiḡ hadêḡ yêlô nena, “Yêlô vovaḡ ek nandum ku imbiḡ avômalô vi ek nanêḡ Wapômbêḡ anêḡ avômalô matherḡ sa. Ba intu nandum mavi êḡndêḡ yêlô ba

* 8:1: Lom 15:26; 2Ko 9:1-2

notak yêlô ek nandum ku êḡ.” ⁵ Ma yêlô asoḡ kambom! Avômalô takêḡ iniḡ ku môḡ ma êv i hadêḡ Wapômbêḡ vêm ma esopa Wapômbêḡ anêḡ auk ba êv i hadêḡ yêlô haviḡ. ⁶ Aêḡ ba yêlô apôviḡ Titi nena, “Nu Kolin ma undum anêm ku wapôm atu ba lêk habitak yôv endeba anêḡ daḡ am.” ⁷ *Môlô avômalô vuliḡ biḡ ba udum unim ku mavi ba hêv liḡsiḡ. Ôêvhaviḡ ba onaḡ abô batôḡ oyaḡ lôk oyala auk ma ôpôviḡ ek nundum ku lôk lemimhaviḡ yêlô. Aêḡ ba intu nônêm lêlê esak ku wapôm atu ba hêv liḡsiḡ aêḡ iyom.

⁸ Ya miḡ hatôm anyô bêḡ te ek yanaḡ nena, “Undum aêḡ” ami. Mi. Ma doḡtom yahayê avômalô takatu ba êv i sêkêya leḡḡhiki ek nêḡnêm avômalô vi sa. Ba intu yaleḡhaviḡ yaḡḡê nena môlônim lemimhaviḡ êḡ ma avanôḡ hatôm thêlô iniḡ mena mi e? ⁹ *Ma môlô oyala Anyô Bêḡ Yisu Kilisi anêḡ wapôm. Yani lôkmaḡḡiḡ. Ma doḡtom yani habitak hatôm anyô hêv i sêkêya ek nêm môlô sa ek batu numbitak lôkmaḡḡiḡ.

¹⁰ Môlô ma avômalô mavi ba yenaḡ auk ma aêḡntêk. Sondabêḡ yaḡ wakkôk ma môlô ômôḡ ek ôêv unim da. Ma miḡ ôêv oyaḡ ami. Mi. Kapôlômim hik am ba ôêv. ¹¹ Aêḡ ba valuseḡ vithê la takatu ba ôpôm ma nônêm vi ek nundum ku esak ek môlônim kapôlômim lôk unim ku imbitak doḡtom iyom. ¹² *Nônêm lôk kapôlômim, êḡ ma mavi. Ba miḡ lemimbi nena nônêm nômkama sapêḡ êtôm da êḡndêḡ Wapômbêḡ ami. Nônêm êtôm vithêla takatu ba ôpôm ma tem indum Wapômbêḡ lamavi. ¹³ Yêlôaniḡ auk nena miḡ nôdêlêk am ba nônêm nômkama lôkthô ek nêm avômalô vi sa ma môlô mi ami. Mi. Nômbi sam esopa avômalô iniḡ bôk lo loḡ êmô. ¹⁴ Ma lêk môlônim bêḡ anôḡ hamô ba intu nônêm thêlô sa. Yakô embenḡ yam ma tem

* 8:7: 1Ko 16:1-2 * 8:9: Mat 8:20; Plp 2:6-7 * 8:12: Mak 12:43-44

iniñ bêt anôn ma tem nênem môlô sa aên iyom. Êñ ma lôkthô tem êtôm donjom. ¹⁵ Hatôm bôk eto nena,
 “Opalê atu ba hawa bêt anôn ma tem miñ êpôm bêt anôn
 ami,
 ma opalê atu ba hawa auviñna ma tem miñ nêem yak
 ami.” *Etak Ijip 16:18*

Pol hêv Titi lôk anyô doho ba i Kolin

¹⁶⁻¹⁷ Yêlô anañ hik Titi liñ ek êsôk ek môlô ba yani lamavi ba halôk ek êsôk. Ma miñ yêlô alôk yani la ek êsôk ami. Mi. Yanida lahaviñ ba hapôviñ ek êsôk. Wapômbêt hêv yenañ auk hadêt Titi ba lahiki hathak môlô. Aên ba yahêv yalenmavi hadêt Wapômbêt. ¹⁸ Tem yêlô nanêem anyô yañ imbiñ yani. Ôpêt ma avômalô êvhaviñ êyê nena anyô hadum Wapômbêt anêt ku mavi ba ebam yani. ¹⁹ Ba intu avômalô êvhaviñ elam ôpêt ek ni imbiñ yêlô ek nêem da wapôm atu ek Wapômbêt enja athêt lôkmanñiñ lôk injik thô nena yêlô leñihaviñ nanêem thêlô sa. ²⁰ Yêlô akô ek avômalô netatale yêlô esak da wapôm atu ba yêlô ayabiñ. Ba intu yêlô apesañ ku êñ mavi ²¹ ek Anyô Bêt lôk avômalô sapêt nêgê nena yêlô adum ku êñ thêthôn.

²² Ba intu yêlô êv anyô te haviñ ba hathôk. Yani hik i thô nena lamavi ek nêem ku lomaloma sa lôbôlôn. Bôk hayê nena môlô ma avômalô mavi ba intu hapôviñ ek êsôk. ²³ Titi ma yenañ anyô môlô atu ba hadum ku haviñ ya hamô môlô malêvôn. Ma aiyañ takêt ma avômalô êvhaviñ iniñ nê ku takatu ba êv athêt lôkmanñiñ hadêt Kilisi. ²⁴ *Aên ba ungwik am thô êndên nê êntêk nena môlô ma avômalô lemimhaviñ avômalô vi. Ba intu yêlô abam môlô. Ma tem avômalô êvhaviñ lodôn lodôn lôkthô nêgê nena yêlôaniñ abô ma avanôn.

* 8:24: 2Ko 7:13-14

9

Kolin êv da ek nêw Wapômbêw anêw avômalô sa

¹*Môlô bôk ovalon ku da takatu ba êw ek nêw Wapômbêw anêw avômalô mathew sa. Ma doptom yalenhawi yanaw abô doho imbiw. ²Yahayala nena môlô lemimhawi nônêw i sa. Ba yahabam môlô hadêw avômalô Masedonia nena sondabêw yaw wakbôk atu ma môlô avômalô Akaia kapôlômim hakak am ek nônêw da. Ba intu avômalô Masedonia doho elawô ba elom ewew ek nindum awew. ³Aew ba yahêw aiyaw doho ba êthôk êtôm atu ba yêlô abam môlô ek miw imbitak êtôm abôyaw ami ma êtôm ku ek môlô nopesaw am êtôm atu ba yahanaw. ⁴Sêbôk ma yahabam môlô ba yakô wê Masedonia doho nêlêw imbiw yêlô ba nêgê nena miw ôpôpêk am ami ew ma tem ya mama ma môlô ma tem noja mama bêw anêw lôk. ⁵Aew ba yahanaw hik aiyaw takatu liw ek nêw nêsôk nêgê môlô ek nêpôpêk da takatu ba bôk môlô ubutiw abô ek nônêw ek batu da ew imbitak êtôm da wapôm ma miw da palow ami.

⁶*Lemimbi nôw êntêk. Opalê atu ba havatho yawwêk auwina ma tem enja dokte. Ma opalê atu ba havatho bêw anêw ma tem enja limamôk. ⁷Wapômbêw lamawi hathak ôpatu ba hêw i lôk lavidow. Ba intu avômalô toptom nêw malêla êtôm iniw lewihawi. Ma miw nêpôlik ami. Ma anyô yaw miw êndôk anyô yaw la ek nêw ami. ⁸Wapômbêw anêw wapôm tem indum ba anêw nômkama tem imbitak bêw anêw êtôm wak nômbêw intu ek anêw ku lomaloma indilup mawi. ⁹Hatôm bôk eto nena, “Yani hathak hapaliv anêw wapôm hadêw wê nômkama mi takatu ba êw lôbôlôbô, ma anêw thêthow hêk wak nômbêw intu sapew.” *Kapya Yew 112:9*

* 9:1: 2Ko 8:1-7 * 9:6: Snd 11:24-25

¹⁰ *Wapômbêñ hêv yañvêk ek nembatho ma polom ek nejañ. Ma tem nê m nêv yañvêk bêñ anôñ ek indum môlô numbitak thêthôn êtôm yañvêk atu ba hêv liñsiñ. ¹¹ *Yani tem indum ba môlô numbitak lôkmañgiñ ek nundum wapôm lôbôlôn ek yêlô nanêm da êntêk êndêñ avômalô ma tem nê nê m iniñ leñimavi êndêñ Wapômbêñ.

¹² Ku takatu ba môlô udum ma miñ ôêv Wapômbêñ anêñ avômalô mathen iyom sa ami. Mi. Thêlô enañ iniñ leñimavi bêñ hadêñ Wapômbêñ aleba leñimavi takêñ hayô siñ ba halelope. ¹³ Ma da êñ hik môlônim wapôm thô ek avômalô nêgê nena ôêvhaviñ Kilisi ba osopa anêñ Abô Mavi ba udum wapôm hadêñ thêlô lôk avômalô vi haviñ. Êñ ma tem nêmbô Wapômbêñ. ¹⁴ Ma thêlô tem nêgê Wapômbêñ anêñ wapôm takatu ba hêv hadêñ môlô ba hayô siñ ba halelope ma tem leñinjiki ba neteñ mek ek môlô. ¹⁵ Nanêm leñimavi êndêñ Wapômbêñ esak anêñ wapôm takatu ba hêv hadêñ alalô aleba hik alalôaniñ auk vônô.

10

Pol hêv yanida kisi

¹ *Ya Pol yahasopa Kilisi ôpatu ba hatauviñ i ba hamô malinyaô. Ma yaleñ hik ya ek môlô ba yahanañ nena avômalô enañ nena yahamô haviñ môlô ma ya anyô kupik. Ma doñtom enañ nena yahamô daim ma yahakôk haveñ ek yambitak anyô bêñ. ² *Ma doho enañ nena yêlô asopa auk pik. Yakô tem yasôk êtôm anyô bêñ ba yasañ i la. Ba intu yahanañ hik môlô liñ lôklokwañ ek nopesañ abô êñ vêmam ka yasôk nena mi ma tem yasôk êtôm anyô bêñ. ³ Yêlô amô pik ma doñtom miñ ik vovak hatôm

* 9:10: Ais 55:10 * 9:11: 2Ko 1:11; 4:15 * 10:1: 1Ko 2:3 * 10:2: 1Ko 4:21

avômalô ethak idum ami. ⁴*Ma yêlô awa Wapômbêḅ anêḅ lôklokwaḅ ek abuliḅ nômka ma pik takatu ba lôklokwaḅ ba nômka ma vovak takatu ba yêlô ik vovak hathak ma miḅ nômka ma pik êntêk ami. ⁵Abô eba ma i lôk êkôki takatu ba hamiḅ Wapômbêḅ anêḅ auk loḅ siḅ intu yêlô avak pesa. Ma yêlô ato auk lokbaḅ takêḅ ek imbitak thêthônêḅ êḅjêk Wapômbêḅ ma. ⁶Ba intu node kapôlômim liliḅ yapiḅ ek yêlô athôk ma nanêm vovaḅ êndêḅ ḅê takatu ba leḅôndônêḅ kôtonêḅ iyom. Ma miḅ ole kapôlômim liliḅ ami ma ku êḅ tem mi.

⁷Môlô othak ôyê nômka ma hêk viyaiḅ iyom. Ma ôpatu ba haba ma yaḅi nena Kilisi anêḅ, nodaḅô! Yêlô ma Kilisi anêḅ haviḅ. ⁸*Yaha ba ma yaḅi bêḅ anônêḅ nena Anyô Bêḅ hêv athêḅ bêḅ hadêḅ yêlô ek nambatho môlô loḅ lôklokwaḅ ma miḅ nambuliḅ môlô ami. Ba intu miḅ ya ma ma ami. ⁹⁻¹⁰Avômalô enaḅ nena yaḅato kapa hatôm anyô bêḅ lôk ya ma leḅ thêlêv ba yaḅathêḅ avômalô. Lôk enaḅ nena yaḅalêḅ ma thêlô êyê ya hatôm anyô kupik lôk yaḅaḅ abô ma voloḅna. Nodaḅô! Môlô miḅ nosôḅ nena yaḅato kapa yaḅ atu ek indum môlô nôkô ami. Mi. ¹¹Môlô opa lêla takatu ba osoḅ nena ya anyô kupik, ma nodek lemôndônêḅ ba nodaḅô! Malêla takatu ba môlô osam hêk yêlôaniḅ kapa, nôḅ takêḅ iyom intu tem yêlô na so pa.

¹²Hatôm ya ba ma yaḅaḅ yada êtôm ḅê mavi takatu ba eba ma thêlôda? Yaḅaḅ nena ya anyô lôka uk hatôm thêlô e? Alikaknena! Ya mi. ḅê molo ethak idum aêḅ! Thêlô ethak êyê iniḅ ku ba eba ma nena thêlônêḅ ku lêk habitak mavi. ¹³*Yêlô abam yêlôaniḅ athêḅ hathak ku takatu ba Wapômbêḅ hêv hadêḅ yêlô iyom. Ba môlô ma ôḅmô ku êḅ kapô. Ma vi atu ba miḅ hêv ami ma miḅ abam yêlôda ba

* 10:4: Ep 6:13-17 * 10:8: 2Ko 13:10 * 10:13: Lom 12:3

anaŋ abô mayaliv ami. ¹⁴ Ma avômalô doho enaŋ nena yêlô abam i hathak ku takatu ba miŋ yêlôaniŋ ami. Mi. Yêlô ma ŋê môn anôn ek ayô ek môlô haviŋ Kilisi anêŋ Abô Mavi. ¹⁵ Ba intu yêlô miŋ abam yêlôaniŋ athêŋ hathak ku takatu ba anyô vi idum ami. Yakô môlônim ôêvhaviŋ tem indumbak ma yêlôaniŋ ku tem ni emberŋ môlônim loŋ sapêŋ ¹⁶ ek yêlô nanaŋ Wapômbêŋ anêŋ Abô Mavi emberŋ luvuluvu. Aêŋ ba tem yêlô nabam yêlôaniŋ athêŋ esak ku kapô takatu ba anyô yaŋ hadum ami. ¹⁷⁻¹⁸ *Ôpatu ba Anyô Bêŋ habam yani intu tem Anyô Bêŋ imbi binôn esak. Ma ôpatu ba habam yanida intu tem athêŋ mi. Hatôm bôk eto nena,
 “Opalêla takatu ba êbôi ma nêmbôi esak Anyô Bêŋ iyom.”

Jelemmaia 9:24

11

Pol miŋ kêdônŋwaga abôyaŋ ami

¹ Yahananŋ abô molo ma doŋtom nôômô maliŋyaô vê-mam. ² *Yalerdaŋ hathak môlô hatôm atu ba Wapômbêŋ ladaŋ hathak alalô. Yahapesanŋ abô ek noja anyô doŋtom iyom intu Kilisi ba yahadum ek môlô kapôlômim ênjêk mabuŋ êtôm avi muk atu ba lêk êlôk la yôv ma doŋtom miŋ elom ami denaŋ. ³ *Ma yakô avômalô doho nimbuliŋ môlônim auk endeba nôndô abô takatu ba ovak haviŋ Kilisi hatôm sêbôk atu ba umya havuŋ abô ba hasau Ewa. ⁴ *Ŋê takêŋ êlêm enaŋ ba môlô osopa Yisu yaŋda ma miŋ Yisu atu ba yêlô bôk anaŋ hathak ami. Ma owa dahô yaŋda ma miŋ yaŋ atu ba sêbôk ba môlô owa ami. Ma osopa abô yaŋda ma miŋ abô mavi sêbôk ba môlô osopa ami. Aisê ka owa ŋê êŋ thô? ⁵ *Môlô osoŋ nena kêdônŋwaga takatu ba

* 10:17-18: 1Ko 1:31; 4:4 * 11:2: Ep 5:26-27 * 11:3: Stt 3:4,13 * 11:4: Gal 1:8-9 * 11:5: 1Ko 15:10; 2Ko 12:11

olam nena “apospel lôkmanġin” êmô vulinġ ek ya e? Mi. Miġ yahamô thêlô vibiġ ami. ^{6*}Ya anyô yaveġbôlêk malaiġ ba yahanaiġ abô thôthô. Ma doġtom yenaġ auk hamô ba bôk yahik lôkthô thô hadêġ mômô ba oyala yôv.

^{7*}Yahanaiġ Wapômbêġ anêġ Abô Mavi hadêġ mômô ma doġtom yahadô vuli ek yatauviġ ya ma yanêm mômô liġ. Êġ ma kambom e? ^{8*}Nodaġô! Ya ma hatôm anyô vani ba yahawa ġê êvhaviġ vi iniġ valuseleġ ek batu yandum ku yanêm mômô sa esak. ^{9*}Yahamô haviġ mômô ba yahêv yak hathak nômkama ma doġtom miġ yahêv malaiġ hadêġ mômô ami. Aiyaiġ doho êlêm anêġ Masedonia ba êv ya sa. Wak takêġ ma yahadô yanêm malaiġ lomalomâ êndêġ mômô ba tem miġ yatak auk êġ ami. ¹⁰Kilisi anêġ abô ma avanôġ. Ma yenaġ abô aêġ iyom ba intu yahabam ya hathak nôm takêġ. Mômô avômâlô plovins Akaia miġ hatôm numiġ ya loġ siġ ami. ¹¹Miġ yalerġhaviġ mômô ami ba intu yahadum aêġ e? Wapômbêġ intu hayala.

¹²⁻¹⁵Sadaġ hêv i liliġ hatôm aġela lôk deda. Ma anêġ ġê ku ele i liliġ hatôm ġê thêthôġ aêġ iyom ba ibitak aposel oyaġ ma esau mômô nena thêlô ma Kilisi anêġ aposel. Êġ ma Sadaġ da anêġ kobom ba hathak hadum aêġ ba intu miġ nosoġ kakapuk ami. Aêġ ba tem yandum êtôm aêsêbôk ba yahadum ek miġ yanġa vuli esak Wapômbêġ anêġ abô takatu ba yahanaiġ ami ek yadabêġ ġê takêġ iniġ auk kisi. Thêlô idum ek nenaġ nena, “Yêlô ma aposel hatôm Pol” ba intu idum ek yanaiġ injik mômô liġ esak vuli. Êġ ma tem thêlô nênem iniġ athêġ liġ esak iniġ ku. ġê takêġ iniġ lôkmala anêġ daġ tem êtôm iniġ ku kambom takatu ba idum.

Pol hadum ku aposel ba hawa malaiġ lomalomâ

* 11:6: 1Ko 2:1,13 * 11:7: 1Ko 9:18 * 11:8: Plp 4:15,18 * 11:9: 2Ko 12:13; Plp 4:15,18

¹⁶ Bôk yahanaj yôv nena miñ lemimimbi nena ya ma anyô molo te ami. Ma dorjtom tem yanaj abô molo ba yambam ya êtôm kêdôwaga abôyan takêj ba intu nodanj bônôj êtôm atu ba othak udum hadêj nê molo vi. ¹⁷ Yahasopa auk molo ba yahabam ya ma miñ yahasopa Anyô Bêj anêj abô ami. ¹⁸ Ma kêdôwaga abôyan ethak ebam i hatôm avômalô pik ethak idum. Aêj ba intu tem yambam ya. ¹⁹ Môlô othak ômô labalina haviñ nê auk molo. Êj ma môlô nê lôkauk e? ²⁰ Odañô! Nê êj êyê môlô nena ôvathek lôk ibuliñ môlô ma êv vovaj lôk êv thêlôda liñ ma epetav môlô malemim dañ. Ma dorjtom môlô miñ ôpôlik ami! ²¹*Betha ya anyô vau lôk miñ yahadum hatôm thêlô ami ba intu ôpôlik hathak ya? Ai! Lêk ya mama.

Nê takêj miñ êkô ami ma êv iniñ athêj liñ ba intu tem yandum êtôm anyô auk molo ek yambam yada aêj iyom. ²²⁻²³*Thêlô ma Hiblu e? Mena Israel e? Mena Ablaham anêj limi e? Ma thêlô ma Kilisi anêj nê ku e? Ma ya? Ya ma bêj anôj lôk ek thêlô. Aêj ba ya hatôm anyô molo ba tem yambam ya da. Bôk yahadum ku bêj anôj lôk yahamô koladôj ma ik ya hathak yak lôkmanjij lôk idum ek nijik ya vônô lôbôlôj hamôj ek i. ²⁴*Avômalô Israel bôk ik ya bôlôj baherji hathak yak lôkmanjij hatôm 39.* ²⁵*Ik ya hathak okdiba hatôm bôlôj lô ma ik ya hathak valu bôlôj te. Ma yahathak yerj ba yaha ma kakalu lôk damak ba yerj kambom hatôm bôlôj lô. Ma yahamô ngwêk malêvôj hatôm bôlôvôj yan ma wak daluk yan. ²⁶*Yaha ba yahalêm lôbôlôj ba njanbô

* 11:21: Plp 3:4 * 11:22-23: Ap 16:23; Plp 3:5 * 11:24: Lo 25:3

* 11:24: Israel iniñ abô balabuj hanaj nena nijik anyô esak yak lôkmanjij êj êtôm bôlôj 40 êj ma tem anyô ema. Ma 39 ma tem anyô êmô lôkmala. Ba intu evali Pol hatôm 39 iyom. * 11:25: Ap 16:22; 14:19 * 11:26: Ap 9:23; 14:5

lôk nê vani ma yada yenaŋ avômalô lôk nê loŋ buyaŋ ma avômalô malak bêŋbêŋ lôk loŋ oyaŋ ma ŋgwêk kambom lôk nê esau nena yenaŋ aiyaŋ lôkthô idum ek nimbuliŋ ya. ²⁷ Yahadum ku malaiŋ lôk vovanik bêŋ ba miŋ yahêk ami. Yahathakmuniŋ lôk yahama kisi ma yaha yaleŋ oyaŋ. Ya nômkama mi ba yahasimbak. ²⁸ Ma malaiŋ te haviŋ nena yaleŋ hik ya wak nômbêŋ intu hathak avômalô êvhaviŋ lôkthô. ²⁹ Nê takatu ba lêk vau, êŋ ma ya lêk vau aêŋ iyom. Ma anyôla havôv anyô yaŋ ek indum kambom, êŋ ma yakapôlônŋ hathaŋ hatôm atum.

³⁰ Lemimhaviŋ yambam ya aêŋ ba intu tem yambam ya esak yenaŋ ku vaunena takatu ba bôk yahadum iyom. ³¹ Wapômbêŋ alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu anêŋ lambô atu ba nêmbô wak nômbêŋ intu sapêŋ hayala nena miŋ yahananŋ abôyaŋ ami. ³² *Aletas hatôm kiŋ ma yahamô Damaskas. Ma kiŋ anêŋ anyô bêŋ te hananŋ hadêŋ nê vovak takatu ba eyabiŋ loŋ êŋ ek nebalonŋ ya. ³³ Ma doŋtom etak ya halôk vak sam bêŋ te ba êlêlô ya halôk unyak lôk abyanaŋ ba yahasôv ma miŋ evalonŋ ya ami.

12

Pol hayê wêŋ

¹ Abô êntêk miŋ hatôm nêŋ avômalô sa mavi ami. Ma doŋtom tem yambam ya esak loŋbô esak wêŋ lôk auk takatu ba Anyô Bêŋ hik thô hadêŋ ya. ² Yahayala anyô atu ba hêvhaviŋ Kilisi. Sondabêŋ 14 hale ba hi ma ewa yani ba i malak leŋ te lô. Ewa ôpêŋ lôk liŋkupik mena injo, êŋ ma yahathônŋ. Wapômbêŋ da hayala. ³ Yahayala nena anyô êŋ ewa lôk liŋkupik mena mi, êŋ ma yahathônŋ ma Wapômbêŋ iyom intu hayala ⁴ ba ewa yani ba i malak leŋ elam nena “Paladais”. Yani halarŋô abô loŋ kapô lomaloma

* 11:32: Ap 9:23-25

ba ik yani kisi ek miñ enañ bêñ ami. ⁵ Anyô anêñ aêñ ma tem yambam yani. Ma doñtom yada ma tem yambam yenañ ku vaunena takatu.

Nômla hatôm yak lôkmañgiñ havatho Pol

⁶⁻⁷ *Wapômbêñ bôk hêv ku lôk abô ma auk lôkmañgiñ hadêñ ya yôv. Aêñ ba yahadum ek yambam yada esak auk êñ, êñ ma yanañ abô avanônñ iyom ba miñ ya anyô auk voloñ ami. Ma yakô avômalô nesonñ nena ya anyô lôkmañgiñ ba miñ ya anyô oyañ hatôm ñê vi ami. Aêñ ba hêv Sadañ anêñ ñê ku ba i ibi yalenñviñkupik hathak yak lôkmañgiñ ba hêv malaiñ hadêñ ya ek miñ yanğê ya dañ ami. ⁸ Yahalañ hadêñ Wapômbêñ hatôm bôlônñ lô ek nêv vê êñjêk ya. ⁹ *Ma doñtom hanañ hadêñ ya, “Yenañ lôklokwañ hik i thô hadêñ waklavônñ o vau lôk yenañ wapôm ma hatôm ek o.” Aêñ ba yalenñmavi ek yambam yenañ ku vaunena takatu ek injik Kilisi anêñ lôklokwañ thô. ¹⁰ Ya anyô vau ma doñtom lêk ya anyô lôklokwañ. Ba intu yahasopa Kilisi yanğwam ma yalenñmavi nena ya anyô vau lôk enañ abôma hathak ya ma yahadum ku lôk vovanik lôk êv vovañ lôk malaiñ lomalomama hadêñ ya.

Pol hathô avômalô Kolin ba haya

¹¹ *Môlôda udum ba yahabam yada ba intu lêk yahabitak anyô molo. Ya anyô oyañ ma doñtom miñ ya anyô oyañ anônñ ek aposel lôkmañgiñ takatu ami. Thêlô êlêm ek môlô ma môlô ôêv yak ba miñ onañ yenañ ku anêñ lavônñ mavi hadêñ i ami. ¹² *Wapômbêñ hamiñ lôklokwañ haviñ ya ba intu hik yenañ ku thô nena ya ma aposel te. Ma hêv avômalô sa ek neyala yanida mavi hathak lavônñiñ lôk nômbithi ma ku lôklokwañ lomalomama

* 12:6-7: Jop 2:6 * 12:9: Plp 4:11-13 * 12:11: 2Ko 11:5 * 12:12: Lom 15:19

ma miñ ya popabuk ami. Ma môlô bôk ôyê nô m takêñ yôv.
 13* Aisê ba môlô onañ nena yakapôlôn hagiap hathak môlô
 ma yalerhaviñ avômalô êvhaviñ vi? Sêbôk ba yahamô
 haviñ môlô ma yahadô yanêm malaiñ êndêñ môlô ba intu
 miñ yahawa môlônim da hatôm yahadum hadêñ avômalô
 êvhaviñ vi ami. Ma môlô lemmaniñ eka? Kikaknena!
 Notak kapôlômim ek ya.

14 Odañô! Lêk bôlôn te lô ba tem yasôk ek môlô.
 Miñ yalerhaviñ môlô nô nê m nô mkama êndêñ ya ami.
 Yalerhaviñ môlôda. Avômena miñ isup valuseleñ ek
 nê nê m lami sa ami. Mi. Lami isup valuseleñ ek nê nê m
 nali sa. Ba intu tem miñ yanêm môlô malaiñ ek yasup
 môlônim da ek nê m ya sa ami. 15 Aêñ ba yalerhmavi anôn
 ek yanêm yenañ nô mkama lôkthô êndêñ môlô ma yanêm
 yada imbiñ aêñ iyom. Yalerhaviñ môlô bêñ anôn ma
 yakô ek môlô nô ndô ya. 16 Avômalô enañ nena yahamô
 haviñ i ba miñ yahêv malaiñ ami. Ma doñtom elam ya
 nena anyô yahasau avômalô lôk yahanañ abô yañ. 17 Aisê!
 ñê ku takatu ba yahêv hathôk ma doho ibuliñ môlô e?
 18* Yahapôviñ Titi ek êsôk ek môlô ma yahêv alalôaniñ
 aiyañ te haviñ. Ma Titi habuliñ môlô e? Mi. Titi hathak
 hasopa yaveñgwam iyom ma yaianiñ auk ma doñtom.

19 Môlô olañ abô takatu ba osoñ nena yêlôda êv i kisi
 e? Mi. Yêlô ma Kilisi anêñ avômalô ba amiñ Wapômbêñ
 ma ba anañ abô êntêk. Aiyañ thêlô, nô mkama lôkthô
 atu ba yêlô adum ek embatho môlô loñ. 20 Yahakô ek
 yasôk ma tem miñ yalerhmavi ek môlô ami ma môlô tem
 miñ lemimmavi ek ya aêñ ami. Yahakô ek abô lôkthango
 ma leñdañ lôk leññaña, lôk ovak am vose hi lodôn lodôn,
 abôma lôk onañ abôyañ hathak anyô yañ ma otatale am
 lôk ôyê am dañ lôk ôthô avômalô ba i mayaliv. 21* Yahakô

* 12:13: 2Ko 11:9 * 12:18: 2Ko 8:6,16-18 * 12:21: 2Ko 13:2

ek yasôk esak loŋbô ma yenaŋ Wapômbêŋ tem indum ba ya mama esak môlônim kambom takatu. Ma tem yakapôlônŋ malaiŋ bêŋ anêŋ esak ŋê takatu ba miŋ ele kapôlônŋŋ liliŋ hathak iniŋ lelaik lôk thethanak ma sek waliliŋ takatu ba idum ami.

13

Kolin neyabiŋ iniŋ êvhaviŋ

¹ *Bôk yahathôk bôlônŋ ju yôv ma êntêk yahathôk ma tem bôlônŋ te lô. Lemimimbi esak abô êntêk,
 “Ju mena lô la enaŋ anyô te anêŋ kambom bêŋ, êŋ ma abô
 avanônŋ.” *Lo 19:15*

²⁻³ Sêbôk atu ba yahathôk bôlônŋ yaŋ ma yahêv abô lôk-
 liŋyak hadêŋ môlô. Ma lêk yahamô haviŋ môlô ami, ma
 doŋtom yahanariŋ hathak loŋbô nena môlô lemimhaviŋ
 ôŋgô nena yada yenaŋ abô mena Kilisi anêŋ abô. Ba intu
 tem yasôk esak loŋbô ek yaŋgê nena avômalô takatu ba
 idum kambom lôk avômalô kambom vi ma tem miŋ yatak
 i ek nêsôv ami. Kilisi ma miŋ anyô vau ami. Mi. Anyô
 lôklokwaŋ kambom ba tem eyabiŋ môlô dedauŋ mavi.

⁴ *Avanônŋ, yani hatôm anyô vauna te ba ik yani hathak
 a. Ma doŋtom hamô lôkmala hathak Wapômbêŋ anêŋ
 lôkliŋyak. Yêlô ma vaunena aêŋ iyom ma doŋtom hathak
 Wapômbêŋ anêŋ lôklokwaŋ ba intu yêlô amô lôkmala
 haviŋ yani ek nanêm môlô sa.

⁵ *Nôsôam ba noya ek ôŋgô nena unim ôêvhaviŋ hamô
 mena mi e? Nutitiŋ amda ek noyala nena intu ômô haviŋ
 Yisu Kilisi mena bôk ôêv yak yôv. Injo. Yakô mi la.
⁶ Yalerŋhaviŋ môlô nutitiŋ yêlô ma tem ôŋgô nena miŋ
 bôk aêv yak ami. ⁷ Ba yêlô miŋ aêv yak ami ba avômalô
 êyê yêlô hatôm aposel, êŋ ma nôm oyaŋ. Mena enaŋ

* 13:1: Mat 18:16; 1Ti 5:19 * 13:4: Plp 2:7-8 * 13:5: 1Ko 11:28

nena yêlô aêv yak ba yêlô nê vau ba miŋ aposel ami, êŋ ma nôm oyaŋ aêŋ iyom. Ma doŋtom nômbêŋ ma nundum nômkama lôkthô thêthôŋ iyom. Ma yahanaŋ hik Wapômbêŋ liŋ ek miŋ môlô nundum kambom la ami. ⁸ Yêlô miŋ hatôm nandum nômla eso abô avanôŋ ami. Mi. Nambatho abô avanôŋ loŋ iyom. ⁹ Môlô lôklokwaŋ ma yêlô vau, êŋ ma yêlô leŋiŋmavi. Yêlô aterŋ mek ek môlô nopesaŋ unim kambom takêŋ ba numbitak mavi esak loŋbô. ¹⁰ *Anyô Bêŋ hêv ku lôk athêŋ êŋ hadêŋ ya ek yato môlô ek numbitak thêthôŋ ma miŋ yambi môlô ni ami. Aêŋ ba miŋ yahamô haviŋ môlô ami ba intu yahato abô takêntêk ek waklavôŋ atu ba yahathôk ma tem yanja yenaŋ lôklokwaŋ ek yapesaŋ môlônim auk. Ma miŋ yanêm vovaŋ êndêŋ môlô ami.

Pol hanaŋ anêŋ lamavi

¹¹ Aiyaŋ thêlô, lêk yôv. Ba lemimmavi ma nopesaŋ malaiŋ sapêŋ. Nobatho am loŋ esak abô ni ba êlêm ma noja auk doŋtom lôk nômô yôhôk ma Wapômbêŋ anêŋ lahaviŋ lôk anêŋ labali êmô imbiŋ môlô.

¹² Ma nokam môlôviyaŋ esak kobom yôhôk mathêŋ. Nê mathêŋ lôkthô êv iniŋ leŋiŋmavi haviŋ.

¹³ Alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anêŋ wapôm lôk Wapômbêŋ anêŋ lahaviŋ ma Lovak Mathêŋ anêŋ lamavi êmô imbiŋ môlô lôkthô.

* 13:10: 2Ko 10:8

Wapômbênj Anêj Abô Matherj
The New Testament in the Malei-Hote Language of Papua New
Guinea

Nupela Testamen long tokples Maei-Hote long Niugini

copyright © 2010 Wycliffe Bible Translators, Inc. and The Malê people

Language: Hotê-Malê (Malei-Hote)

Translation by: Wycliffe Bible Translators

Contributor: The Malê people

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2015-01-02

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 30 Nov 2017 from source files dated 29 Nov 2017

c8e90bc3-6cab-57b1-9a48-04f5f30fe59a